

JERNEJ ZUPANČIČ

POLITIČNOGEOGRAFSKE RAZSEŽNOSTI
"NEMŠKEGA" VPRAŠANJA V EVROPI

I. UVOD

Ob vključevanje v Evropsko unijo se je naša država soočila z zahtevami Italije in Avstrije med drugim tudi glede vprašanja manjšin. Slovenija sicer velja za državo z zgledno urejenim manjšinskim vprašanjem. Razvoj dogodkov je pokazal, da manjšine še vedno predstavljajo predmet geopolitičnega trgovanja, vsem deklaracijam navkljub. Vprašanje "Nemcev" ali "nemško govorečih", pa tudi "Avstrijcev" ali celo "Staroavstrijcev" je tako že tri leta predmet slovenske in avstrijske diplomacije in zaradi tega tudi nenehno v žarišču medijske pozornosti. Leta 1998 sta izšli dve obsežnejši knjigi o tem vprašanju: prvo je po naročilu avstrijskega zunanjega ministrstva izdelal graški zgodovinar S. Karner, drugo pa v okviru znanstvenega projekta skupina slovenskih zgodovinarjev pod vodstvom D. Nečaka. Obe študiji sta podrobno orisali razvoj "nemškega" prebivalstva na Slovenskem v obdobju po letu 1918 do današnjih dni, le na kratko pa sta se dotaknili tudi obdobja 18. in 19. stoletja, kjer bi bilo treba iskati nekatere vzroke medetničnih konfliktov, ki so slednjič pripeljali do današnjega stanja. Od starejših analiz tega vprašanja velja omeniti zlasti obsežno Bibrovo študijo, ki se posveča vprašanju Nemcev v Jugoslaviji v obdobju med leti 1933 in 1942, torej v času izrazitega nacističnega vzpona. (Biber, 1996) V zadnjem desetletju se je pogosto poudarjalo, da je bilo nemško vprašanje tabuizirana tema. Temu je mogoče pritruditi le deloma, saj imamo poleg Bibrove študije na voljo še nekaj krajših, a zato nič manj pomembnih zapisov. Po drugi strani pa je že sam močan porast zanimanja za Nemce in nemštvo jasen dokaz ne le novega duha v združujoči se Evropi, temveč predvsem dejstva, da postavlja nemško vprašanje danes nova vprašanja in nove izzive, na katere je treba odgovoriti. Ni namreč naključje, da prav padec berlinskega zidu in združitev obeh Nemčij simbolizira novo Evropo: Evropo sodelovanja in povezovanja ter začenja dolgotrajen proces preseganja dediščine preteklih konfliktov. Prost pretok blaga, kapitala in ljudi je znamenje in dejstvo svobode in demokracije. A tako stanje zlasti manj številčni evropski narodi in manjšine lahko razumejo tudi kot odprto lovišče, v katerem bodo morali svojo etnično identiteto varovati pred spontanimi in / ali namernimi asimilacijskimi poskusi večjih sosedov. Ali je ta bojazen upravičena ali ne je lahko predmet posebne razprave. A ker obstaja, je vsekakor vredna upoštevanja.

Z nemško govorečim prebivalstvom naseljen prostor je strateško izjemno pomemben in razmeroma obširen, saj ga sestavlja večji del Srednje Evrope (neka-

teri politični geografi omenjajo pojem Srednje Evrope kot izrazito "nemški" (Parker, 1997). Če k temu dodamo še gospodarsko moč in vpliv teh držav in upoštevamo pri tem zgodovinske izkušnje zlasti njihovih sosedov, je popolnoma jasno, da predstavlja "nemško" vprašanje prvovrstno političnogeografsko vprašanje sodobne Evrope (Kennedy, 1992). Če pojmujeemo nemški prostor v smislu jezikovno - kulturne orientacije, potem le-ta obvladuje alpski, lok, donavska vrata, renski koridor, na severu je zaradi prevlade nižinskega sveta odprt v vse smeri, Bavarska planota pa predstavlja naravno zaprt prostor, neke vrste trdnjavo. Celotno območje je gosto poseljeno, in dobro opremljeno z različnimi vrstami infrastrukture, gospodarsko stabilno in močno. Popolnoma upravičeno ga je imenovati središčni prostor, osrčje (Heartland, po Parkerju, 1997). Slednjič predstavlja današnji nemški prostor eno od težišč in ključnih sil novonastale Evropske unije.

V politični geografiji zavzema narodno vprašanje zelo pomembno mesto, saj velja etničnost za eno najbolj žilavih gibal v sodobni družbi. Zgodovinske korenine bi lahko mirno prepustili zgodovini in zgodovinarjem, če bi ne zbujało prav t.i. "nemško" vprašanje (s katerim smo bili Slovenci soočeni skoraj 1000 let) po padcu berlinskega zidu v novih razmerah vedno tesneje povezane združene Evrope starih bojazni vseh tistih, ki jih je stik z nemškim prostorom v preteklih stoletjih bogatil in ogrožal obenem.

Uvodoma je treba omeniti še nekatere terminološke zadrege. Govorimo o "nemškem" vprašanju in o "Nemcih", čeprav to poleg Nemcev v Nemčiji pogosto vključuje tudi Avstrijo in Avstrijce ter različne skupnosti nemško govorečih (ali z nemškim materinim jezikom) v različnih državah. Ne nazadnje imamo nemško govoreče tudi v Švici in v Lihtenštajnu, ki pa zaradi zgodovinskih in kulturnih in še posebej političnih razlogov nikakor ne sodijo v okvir, ki ga bomo delovno imenovali "nemško". Povsem neprimeren izraz pa "staroavstrijska" manjšina ali skupnost; čeprav se je v medijih in politiki večkrat pojavilo, so ga znanstvene razprave zavrnilе (Klemenčič, Zupančič, 1997; Karner, 1998, Nečak in drugi, 1998).

Namen prispevka je v prvi vrsti podati pregledno sliko o razsežnosti »nemškega« vprašanja v Evropi sedaj in v preteklosti. Nujno se je pri tem potrebno ozreti v zgodovino predvsem zadnjih dveh stoletij. Zaradi skopo odmerjenega prostora bomo pojave in procese dinamične srednjeevropske preteklosti in polpreteklosti, ki sicer zaslužišo širšo obravnavo, analizirali bolj na kratko.

II. RAZŠIRJENOST "NEMŠKE" POPULACIJE V EVROPI

Izmed evropskih jezikovnih skupin je nemška z nad 90 milijoni pripadnikov za rusko prepričljivo na drugem mestu. Poleg Nemčije in Avstrije obsega še večji del Švice ter vrsto manjšinskih skupnosti po več državah kot ostanki nekdanje

razširjenosti nemškega prebivalstva. Čeprav so si po jeziku enotni, se v kulturnem in političnem oziru krepko ločijo med seboj posamezne skupine, ki jih je zgodovinski razvoj oblikoval v Nemce, Avstrijce in Švicarje.

Več kot štiri milijone oseb nemškega jezika živi izven držav, kjer je nemščina uradni jezik (Nemčija, Avstrije, Švice, Liechtenstein). V Franciji jih živi nad 1 milijon, v Luksemburgu (Iecenburščina je krajevno mozelsko - frankovsko narečje, ki ima sedaj tudi status deželnega uradnega jezika, v Italiji jih je okrog 300.000 na južnem Tirolskem kot primer dobro organizirane manjšine, ki številčno in prostorsko sploh ne nazaduje. Okrog 100.000 jih je v Belgiji, 20.000 na Danskem, okrog 2 milijona jih je razpršenih v Rusiji, na Nizozemskem jih je razpršenih več tisoč, na Češkem okrog 50.000, na Madžarskem do 200.000, v Romuniji 120.000, na Poljskem 200.000 (Bufon, 1997). Na Poljskem jih nemški viri omenjajo bistveno več, tudi milijon (Fischer Weltalmanach, 1993). Različni drobci so tudi po drugih državah. Tako živi v italijanskih Dolomitih nekaj izoliranih maloštevilnih lokalnih skupnosti, katerih jezik so arhaične oblike nemščine (Zahri, Tischelwangi ipd.) (Steinicke, 1991).

Današnja razporeditev prebivalstva z nemškim materinim jezikom je rezultat zgodovinskih procesov, ko so se naseljevali kolonizirali in asimilirali zelo obsežna območja. Nemški viteški red je osnoval vrsto naselbin ob Baltiku in tudi v notranjosti in s tem ustvaril pogoje za razvoj nemške Vzhodne Prusije in Kurlandije. V Rusijo so se naseljevali postopoma, in sicer večinoma kot trgovci in obrtniki, v podobnem procesu je nastala krepka nemška skupnost v Transilvaniji, ko so se naseljevali predvsem Saški rudarji. Panonsko nižino so naseljevale različne skupine prebivalstva in med njimi tudi nemške v obdobju umikanja otomanskega imperija. Uporne kmete, rudarje so naseljevali na različna gorata in hribovita območja različnih držav; tako je s t.i. višinsko kolonizacijo nastalo več nemških naselbin na slovenskem etničnem ozemlju, kot je npr. pri Bitnjah, v Davči, v Baški grapi in predvsem na Kočevskem, ki se je edini od naštetih obdržal do druge svetovne vojne (Melik, 1995; Zwitter, 1990). Nemški narod je imel za številčno rast lastne populacije nekaj ugodnih zgodovinskih okoliščin. Sunki z juga in vzhoda, predvsem Turki in vzhodna ljudstva, jih niso neposredno ogrožali, zato je lahko trgovina, meščanstvo, obrt, manufaktura in pozneje industrija z rudarstvom neovirano razvijala. Obenem se je na nemška območja priseljevalo precej prebivalstva, ki so se v drugi in naslednjih generacijah postopoma asimilirali v nemškem okolju. Še močnejši val pa so predstavljali delavci po pričetku industrijske revolucije, kjer so prišleki delali predvsem v premogovništvu in različnih težaških delih, njihovi potomci pa so se socialno že merili z domačim prebivalstvom in se tudi naglo asimilirali. Tako so rudarsko industrijska območja pridobila na številu prebivalstva, ki je sčasoma postalo nemško. Popolnoma enak razvoj je bil tudi v Belgiji, Franciji in Angliji ali navsezadnje v Severni Ameriki. V obsežnih območjih so predstavljali sicer številčno manjšino, vendar so imeli zara-

di pripadnosti vladajočemu narodu ter s tem povezanega socialnogospodarskega in političnega položaja tudi v takih okoljih dovolj moči, da so ostajali in se celo številčno krepili. Prisotni so bili zlasti v uradniških, vojaških, šolskih in upravnih službah, v trgovini in obrti pa se je uporabljala nemščina kot poslovni jezik. Asimilacija je bila večinoma enosmerna in trajna; zato upravičeno govorimo o germanizaciji (Grafenauer, 1946, Grafenauer, 1993, Klemenčič, 1959, Klemenčič, 1960, Klemenčič, 1990). Še v obdobju pred drugo svetovno vojno je bilo nemško prebivalstvo zelo močno prisotno na Poljskem in Češkem (Sudetski Nemci) ter v tedanji Sovjetski zvezi, kot krepka in številčna manjšina pa tudi na Madžarskem, v Romuniji in Jugoslaviji. V okviru slednje so bili najštevilčnejši t.i. Banatski Nemci, a tudi na slovenskih tleh so predstavljali krepko manjšino z okrog 30.000 pripadniki (Gosar, 1993).

Te močne nemške naselbine so bile eden od razlogov nacistične ekspanzije - ali bolje rečeno povod na Češko in Poljsko, z etničnimi in strateškimi argumenti pa so utemeljevali in opravičevali radikalne posege proti slovanskim narodom: Čehom, Poljakom in Slovencem. Hrvatje in Slovaki so dobili svoje marionetne države. Na teh območjih se je pričelo načrtno, sistematično in brutalno izvajati genocidne ukrepe od prisilnega izseljevanja do fizičnih likvidacij. Podobne obravnave so bili deležni prebivalci Alzacije, medtem ko so skušali Nemce v Italiji preseliti. Medtem ko je v Kanalski dolini ta poskus uspel, se je zataknilo pri Južnih Tirolcih. Druga svetovna vojna je imela poleg strateških, ideoloških in rasnih značilnosti vse poteze nemško - slovanske konfrontacije.

Današnja poselitve prebivalstva nemškega jezika v Evropi je torej rezultat izjemno dinamičnega zgodovinskega razvoja. Zaradi ekonomske moči nemško govorečih dežel, ki so izrazito imigracijske dežele, se število nemško govorečih v Evropi znatno povečuje kljub že dalj časa negativnemu naravnemu prirastku.

III. ETNOPOLITIČNA GENEZA NEMŠTVA V EVROPI

3.1 "Nemško" kot pojem kulture in prostora v srednji in vzhodni Evropi

Območje srednje in vzhodne Evrope med Baltikom in Jadranom ter Črnim morjem je v srednjem veku obvladovalo t.i. "Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti" kot pglavitni dedič Frankovske države. Cesarstvo se je pozneje razbilo v več manjših kraljevin in kneževin, ob Severnem in Baltiškem morju pa je obstajal vrsta hanseatskih mest. Nemški viteški red je napredoval pri osvajanju vzhodnih ozemelj predvsem ob Baltiku. Osvojena ozemlja so se katolizirala, tam so uvažali tudi načrtno kolonizacijo, ki je obenem imela tudi značaj germanizacije. V 17. in posebno v 18. Stoletju sta se na območju nemške poselitve izoblikovali dve močni politični entiteti: pruska ob Baltiku in avstrijska v srednjem Podonavju. Za

obe je bilo značilna nenehna konfrontacija z vzhodno ležečimi ozemlji in ljudstvi, ki so jih naseljevala. Pruskemu cesarju je bil konkurenčen zlasti ruski imperij, avstrijskemu pa turški. Vmesne dežele od Poljske in baltskih držav na severu prek Panonske nižine, Transilvanije in Karpatov do Dinarskega območja in Balkanskega polotoka je igral vlogo vmesne cone spopadov; pravzaprav je bil to neke vrste »sanitarni kordon«. Te dežele in tamkajšnja ljudstva so izmenično prenašala zdaj to zdaj ono politično nadvlado, vedno pa so bila prva, ki jih je prizadela škoda zaradi vojaških spopadov velikih sil.

V 18. stoletju so bile zahodne države Francija, Velika Britanija ter države Pirenejskega polotoka teritorialno združene zaokrožene in politično centralizirane. Njihova zunanja politika se je bolj kot za prestiž na starem kontinentu zanimala za osvajanje novih kolonij v Afriki in Aziji in Ameriki, medtem ko se je moral nemški stroj pognati v to tekmo vsaj 100 let pozneje. V boj pa ni posegel samo zaradi pomanjkanja združene moči, temveč tudi zaradi prvenstvene orientacije k evropskemu vzhodu in jugu. »Drang nach Osten« je bil na nek način prisoten že precej pred Bismarckom. Navidez čudi tolikšna ekspanzijska moč nemške kulture in jezika v srednji in vzhodni Evropi, katere posledica je razširjenost nemškega prebivalstva, jezika in kulture v tem prostoru, še posebej v mestih. Vendar bi bilo napak iskati vzroke razloge v superiornosti »nemštva«. Razlogi so številni, vendar zelo stvarni. Nemško naseljitveno ozemlje je bilo v bližini, vendar v dovolj varni oddaljenosti od smeri prodora vzhodnih imperialističnih sistemov, ruskega in turškega. Na nemških tleh se je lahko razvijalo družbena infrastruktura tistega časa, posebej univerze, kot centri vplivanja. Zaradi burnih socialnih, gospodarskih in verskih gibanj je nemški prostor privlačeval številne priseljence, trgovce, študente in popotnike. Tu so se tiskale knjige. Ne nazadnje je bila ta, za tedanje čase razmeroma gosto poseljen prostor, gospodarsko dobro organiziran in močan. Na drugi strani je bila vmesna cona prizorišče pogostih spopadov, zato niso uspevala ne mesta, ne univerze in tudi gospodarski razvoj je imel dosti manjši polet. Prebivalci iz teh območij so študirali na nemških univerzah, tam so trgovali, se vojskovali. V gospodarskem pogledu so se te dežele naslonile zlasti na nemški prostor. Povsem logično je, da so bili mnogi trgovci Židje in Nemci, pa tudi Grki in Armenci. Domačinov je bilo namreč premalo in imeli so manj izkušenj. Nemški trgovci in kolonisti so zgolj izkoriščali razmere in se poslovno uveljavljali. Zaradi močne naslonjenosti na nemške dežele je bil tudi poslovni jezik oziroma jezik sporazumevanja v tem delu sveta poleg latinščine predvsem nemščina. Zato so mnoga mesta imela precej »nemški« značaj celo v primerih, ko je bila večina prebivalstva izvorno drugačnega rodu. Zelo pomemben dejavnik povečevanja nemškega vpliva na tem območju je bila kolonizacija predvsem nemškega življa na osvojena območja. Ker so zaradi nenehnih spopadov in posledičnih kužnih bolezni ter lakote mnoga območja izgubila večino prebivalstva, so tja naselili nove naseljence - koloniste. Taka območja so bila zlasti v Panonski nižini, v Transilvaniji, na Poljskem, ob Baluku ter ponekod v Rusiji.

Pogosto so opustela območja kolonizirali s prebivalci z nemškega govornega območja. Koloniste so rekrutirali iz razpoložljive kmečke delovne sile ter iz vrst upornikov oziroma nasprotnikov npr. v obdobju reformacije in protireformacije. Kmečki upori in verske vojne so dale dovolj kandidatov za take načrte (Rovan, 1998). Kolonizacije seveda ne bi mogli izvesti, če bi poprej ne zasedli ozemlja za vojaško silo. Na tak način je nastalo tudi več nemških jezikovnih otokov na Slovenskem; največji je bil na Kočevskem (Kočeverji) (Melik, 1995). Kolonizacije so potekale v različnih zgodovinskih obdobjih. Drugi razlog kolonizacije je bilo rudarstvo. Na ta način so nastale nemške rudarske naselbine v Transilvaniji (na Sedmograškem), na Češkem in predvsem Slovaškem, v Šleziji in ponekod v Rusiji (Rovan, 1998).

A tudi brez kolonizacije ima nemštvo zelo razvejane korenine. Oblikovanje nemškega ljudstva je bil dolgotrajen proces, ki je združil izvorno precej raznolike elemente. Nemški zgodovinar Valentin celo trdi, da ni noben večji evropski narod nastal iz tako različnih korenin. Združuje namreč rimske, germanske, keltske, keltoslovanske, skandinavske in baltske elemente, tudi če ne štejemo imigrantov iz različnih evropskih in azijskih držav v povojno Nemčijo (Valentin, 1999, 21-22).

3.2. Združevanje nemštva

Poskusi združevanja manjših kneževin in svobodnih mest v nemškem prostoru so bili prisotni skoraj ves čas. Vidnejšo povezovalno vlogo pa sta odigrali le Prusija in Avstrija. O resnejšem političnem povezovanju je mogoče govoriti šele v moderni dobi nekako od vključno 18. stoletja dalje. Glavni vezivni element je postalo meščanstvo. Vendar so se posamezne dežele in kneževine nemške zveze precej razlikovale med seboj. Hanseatska mesta so slonela na obrti in predvsem trgovini, zahodno- in južnonemške državnice pa so se poleg tega opirale še na močno manufakturno proizvodnjo in rudarstvo, Prusija pa na vojsko in velepos-est. Avstrija je bila precej zaposlena s protiturško obrambo in prodorom v napol izpraznjeni Panonski bazen. Do določenega razdvajanja je privedla reformacija in njej sledeča protireformacija z verskimi vojnami. Čeprav je po augsburškem miru sledilo obdobje verske tolerance, pač po načelu »čigar dežela, tega vera«, je reformno in protireformno gibanje razdvojilo nemški prostor na južni pretežno katoliški in severni pretežno protestantski del.

Zlasti zahodne državnice in kneževine so po zgledu Francije, Nizozemske in Anglije hitele z oblikovanjem ustave in meščanskih republik, Avstrija pa je zadržala precej fevdalen značaj. Poleg tega si je prizadevala vključiti v svoje okvire poleg notranjeavstrijskih dežel in Češke še zlasti Ogrsko, poleg tega pa se je posebno v 19. stoletju morala otepati s čedalje močnejšimi nacionalnimi gibanji Madžarov, Romunov in različnih slovanskih narodov. Pomemben odmev je imela francoska revolucija in temu sledeče napoleonske vojne, ki so začasno podrle

stare državne okvire. Po zmagi nad Napoleonom se je z ljubljanskim kongresom svete alianse leta 1821 skušala Evropa vrniti na ustaljene tire, a nikjer ni mogla preprečiti nacionalnega naboja, ki je postal glavna mobilizacijska sila novih političnih prizadevanj starega kontinenta (Zwitter in drugi, 1962). Osvobodilni boj Grkov, Poljakov, Srbov ter narodov v Avstrijski monarhiji je po eni strani okrepil razmišljanja nemškega meščanstva k integrativnim prizadevanjem, po drugi strani pa je prav odpor nenemških narodov v podonavski monarhiji oviral nemške združevalne in hegemonistične težnje (Taylor, 1956). Namesto Avstrije so "nemški Piemont" videli čedalje bolj v Prusiji namesto v Avstriji. Ko se je Metternichov naslednik Schwarzenberg izrekel za ohranitev Avstrije, je bilo velikonemških načrtov konec. Pruskemu kanclerju Ottu von Bismarcku je s spretno politiko leta 1866 uspelo združiti Prusijo in nemške države v Nemčijo, z nadaljnjo precej trdo politiko pa jo je oblikoval v močno vojaško, gospodarsko in politično silo. Kmalu je postala vodilna industrijska sila v Evropi. Nemška moč je vnesla v evropsko politiko nove odnose. Tedaj je bilo že mogoče govoriti o »nemškem vprašanju«, ki je nato krojilo evropske politične odnose. Nemčija je še uspela pridobiti nekaj kolonij predvsem v Afriki. Zunanjo ekspanzijo je lahko sprožila predvsem proti vzhodu in jugu ter proti Franciji. Pričela se je uresničevati nemška doktrina prodora proti vzhodu («Drang nach Osten»). Faza zunanje ekspanzije je že narekovala veliki vojaški spopad v prvi svetovni vojni.

3.3. Nemška ekspanzija in posledice

Imperialistično tekmovanje in boj za kolonije je v začetku 20. stoletja pripeljal do faze, ko je bil vojaški spopad med silami tako rekoč neizbežen. Nemški in italijanski interesi so se obrnili predvsem proti sosednjim območjem in pri tem naslonili na iredentistično ideologijo, ki je iskala stare kulturne meje in vplivna območja. Etnična pripadnost in mitologija sta postali pomemben strateški material. Avstro-Ogrska je imela tedaj dovolj dela z notranjimi težavami in njeno zunanjo ekspanzijo so hromile osvobodilne težnje narodov večnarodne monarhije (Zwitter, 1962). Sarajevski atentat je sprožil prvo svetovno vojno, najprej naperjeno proti možnemu južnoslovanskemu Piemontu – Srbiji. Razvile so se tri fronte (zahodna, vzhodna in južna), ko pa je leto pozneje Italija prestopila na stran Antante, pa še alpsko – soško bojišče. Predvojno strateško obkoljevanje Nemčije je dalo svoje rezultate in po štirih letih so morale centralne sile kloniti. Poraz se je Nemčiji in Habsburški monarhiji hudo maščeval. Nemčija je izgubila okrog desetine ozemlja in prebivalstva in vse kolonije ter plačevati je morala visoko vojno škodo. Nemško vprašanje je bilo eno pglavitnih na mirovni konferenci v Parizu. Skušali so jo nadzirati in vsaj vojaško nevtralizirati. Avstrijska monarhija je razpadla na več nacionalnih držav. Vplivni prostor nemškega naroda oziroma prebivalstva nemškega jezika se je radikalno zmanjšal. V novih državah Poljski, Čehoslovaški, Madžarski, Romuniji in Jugoslaviji je postalo nemško prebivalstvo

narodna manjšina, sicer številčno in gospodarsko močna ter dobro organizirana, vendar brez pomembnejše politične moči. Poleg tega se je z ozemelj, ki sta jih izgubili Nemčija in Avstro-Ogrska, preselilo v obe državi več kot 1.1 milijon beguncev nemškega porekla (F. Weltalmanach, 1982). Zaradi slabega gospodarskega položaja so bila zlasti v Nemčiji dvajseta leta politično zelo burna, saj ni manjkalo revolucionarnih poskusov (Weimarska republika) in nacističnega puča v Münchnu, ki pa se je ponesrečil. Gospodarska kriza, poraz v prvi svetovni vojni in močno prisotna velenemška ideologija sta ustvarili plodna tla za vzpon Hitlerjevih nacionalsocialistov. Ti so prišli leta 1933 na oblast in pričeli z agresivno notranjo in pozneje tudi zunanjo politiko. Nemčija se je pričela oboroževati, ukinila je demilitarizirano cono v Porenju in kmalu se je pričela ozirati za novimi ozemlji. Iskanje »življenjskega prostora« se je naslonilo na številčne nemške skupnosti zlasti v vzhodnih državah ter na rasno teorijo. Slovanski narodi torej niso bili le ovira pri uresničevanju nemških strateških interesov na vzhodu in jugu, temveč rasno manjvredni in zato predvideni za uničenje. Genocidni politiki so bili poleg Romov in Židov najbolj izpostavljeni Poljaki in Slovenci, ki so bili najbolj napoti smerem nemškega strateškega prodora (Ferenc, 1968). Z napadom na Poljsko se je pognal nemški vojaški stroj in zanetil drugo svetovno vojno (Svetovna zgodovina, 1980).

Ker se je morala nacistična osvajalna politika vsaj začasno ozirati tudi na svoje zaveznike in marionetne države, je že na začetku druge svetovne vojne prišlo do načrtovanega preseljevanja večjega števila prebivalstva. V obdobju 1939 do 1944 so iz nekdanjih baltičskih držav, Rusije, Južne Tirolske, Jugoslavije in Romunije preselili v Tretji rajh okrog 635.000 Nemcev. Preseljenih pripadnikov drugih narodov je bilo veliko več; mnogi so končali v koncentracijskih taboriščih. (F. Weltalmanach, 1982). Tem organiziranim selitvam se je po nemškem porazu maja 1945 (na nekaterih območjih že jeseni 1944) sledil beg, nasilni pregon in deportacije nad 9 milijonov Nemcev predvsem iz Vzhodne Evrope (ibid.). Po nekaterih ocenah naj bi bilo pregnancev in beguncev celo do 14 milijonov. Beg, pregon, zaplemba premoženja in tudi množične likvidacije nemškega prebivalstva so dobile vse značilnosti genocidne politike (Heinsohn, 1998). Rovani govori celo o 20 milijonih beguncev in pregnancev, vendar so tu očitno vključeni tudi zajeti vojaki in žrtve medvojnih in povojnih likvidacij (Rovan, 1998, 685-709). Nemške zgodovine poročajo o begu in pregonih Nemcev po letu 1945 razmeroma skopo. Tako Klöss poroča o obupnem stanju v mesecih po porazu maja 1945 v Nemčiji, ko se je na povsem porušena območja zgnila reka beguncev in pregnancev. Prihajalo je do hudih konfliktov med domačini in begunci, deloma tudi zaradi velikih kulturnih razlik med posameznimi skupinami vzhodnih Nemcev. Vživetje (»vnemčenje«) le-teh je bil dolgotrajen in konfliktov poln proces (Valentin, Klöss, 1999, 652-666). S takimi problemi so se soočali tudi Kočevski Nemci – Kočevjarji, potem ko so se morali odseliti s spodnjega Posavja (Frenšing, 1970).

Težišče Podsdamske konference, ki je potekala julija in avgusta 1945, je bilo v prvi vrsti namenjena upravljanju premagane Nemčije in ureditvi t.i. "nemškega vprašanja". Nemčija je izgubila veliko ozemlja, saj so se vzhodne meje pomaknile na Odro in Niso, izpraznjeno ozemlje pa so zasedli Poljaki in enote Rdeče armade ter opustelo območje ponovno naselili. Nemčijo in Avstrijo so razdelili na zasedbene cone: francosko, angleško, ameriško in sovjetsko. Vojno stanje z Nemčijo je bilo uradno končano šele leta 1951, zasedba pa po Pariški mirovni konferenci oktobra 1954. Vzhodni del (NDR) pod sovjetsko vojaško upravo se je vključil v vzhodni blok (s strani Sovjetske zveze priznana marca 1954), zahodni del pod upravo zahodnih zaveznikov pa so združili v Zvezno republiko Nemčijo, ki se je gospodarsko integrirala v zahodni svet, vojaško pa v NATO pakt. Razdelitev Nemčije in njena gospodarska obnova je hitro postala predmet vzhodno - zahodnih političnih odnosov. Hladna vojna se je pričela takoj, ko je utihnilo orožje na bojiščih. Marsikdaj se je odvijala prav na nemških plečih. Nemško vprašanje je bilo še dalj časa prvovrstno politično vprašanje v povojnih mednarodnih odnosih. Zavezniki so ga skušali reševati na treh mednarodnih konferencah v letih 1954, 1955 in 1957 (Mann, 1992, 966-981), (Mikuž, 1984).

Podsdamska konferenca je sprejela tudi vrsto vrsto t.i. denacifikacijskih ukrepov, ki so imeli kaznovalni in preventivni značaj in so obsegali tako premoženjske zadeve kakor selitveno politiko, upravo, nadzor in vprašanje gospodarske obnove in razvoja. Med zavezniki ni bilo enotnega stališča. Obstajale so celo težnje, da bi Nemčiji pustili zelo malo industrije. Znatno del industrijskih naprav, posebej oboroževalne in strojne industrije in metalurgije so pozneje tudi v resnici demontirali. Prav tako je bila skoraj uničena trgovina, bančništvo in zavarovalništvo. Vendar so s pomočjo Marshallovega plana izdatno pripomogli, da se je nemška industrija postavila na noge. Za to so imeli zelo stvarne interese: le obnovljena Nemčija je lahko plačevala visoke vojne reparacije (Mann, *ibid.*).

V okviru denacifikacijskih ukrepov so bili določeni tudi postopki načrtne preselitve nemškega prebivalstva iz nekaterih srednje-in vzhodnoevropskih držav v Nemčijo. Ti načrti so deloma nastali že med drugo svetovno vojno. Njihova realizacija po koncu druge svetovne vojne je pomenila le nadaljevanje vala beguncev in pregnancev z obdobja tik pred in po koncu druge svetovne vojne. Kot že povedano, so imeli ti ukrepi kaznovalni, predvsem pa preventivni značaj in so pomenili eno od oblik urejanja nemškega vprašanja na širšem prostoru srednje Evrope. Nemška agresija se je namreč že v prvi, predvsem pa v drugi svetovni vojni naslonila na nemške skupnosti na tem prostoru kot na neke vrste mostiče. Po poročilih je prišlo do praktično popolne zamenjave prebivalstva na precej obsežnih območjih zahodne Poljske, v Sudetih, ponekod v Panonski nižini ter v Sovjetski zvezi. Že omenjene študije o nemški zgodovini pozneje ne poročajo o nemških skupnostih na teh območjih (gl. Valentin, 1999, Mann, 1992). Prav tako ni nikjer poročil, da bi urejali nemško manjšinsko vprašanje pri skupnostih, ki so morebiti ostale na teh območjih (*ibid.*).

Denacifikacijske ukrepe so sprejele tudi države, ki niso bile neposredne podpisnice Podsdamskega sporazuma. Tako so iz Čehoslovaške znani t.i. „Beneševi dekreti“, iz Jugoslavije pa dva odloka predsedstva AVNOJ. V obeh primerih gre za načrte o izgonu prebivalstva nemškega porekla, zaplembi njihovega premoženja v korist države ter izgubo državljanstva. Zaplemba premoženja se je štela kot neke vrsta povrnitev v vojni povzročene škode. Pri tem je treba opozoriti, da je zlasti na območjih, ki jih je Hitler vključil v Tretji rajh, prav nemško prebivalstvo na podoben način (z zaplembo) pridobilo precej premoženja (širše glej Nečak, 1998). Omenjeni ukrepi so pomenili tudi dobrodošlo osnovo pri oblikovanju t.i. družbenega premoženja in kolektivizacije gospodarstva, deloma pa tudi sredstvo za odstranjevanje političnih nasprotnikov.

3.4. Od hladne vojne do združene Evrope

Hladna vojna je zarezala ostre poteze ne le v politične odnose med državami vzhodnega in zahodnega bloka, temveč je vtisnila globok in precej trajen pečat družbeni strukturi in organizaciji ter načinu življenja, hkrati s tem pa tudi v strukturo, izgled in funkcijo kulturne pokrajine. Območja, ki je do konca druge svetovne vojne na tak ali drugačen način sodil v domeno nemških interesov in so ga le ti tudi efektivno obvladovali, je bil v kratkem času radikalno spremenjen zaradi množičnih načrtnih selitev in likvidacij, obenem pa so se z železno zaveso skoraj povsem prekinili stiki med prebivalci obeh strani meja.

Zahodna Nemčija in Avstrija sta se po letu 1955 ob izdatni pomoči Marshallovega plana kmalu opomogli. V šestdesetih letih je bila Nemčija že ena evropskih industrijskih držav, ki je privlačevala največ delovne sile. Obnovljena industrija, kmetijstvo in uslužnostne dejavnosti so jo v kratkem postavile na čelo industrijsko najbolj razviti držav na svetu ter obenem držav blaginje. Postala je država z razvito tehnologijo, kapitalsko močjo, stabilnimi socialnimi odnosi in uveljavljenim modelom socialne države. Nemčija je postala tudi razmeroma močna vojaška sila in oden od najpomembnejših evropskih srebrov Atlantskega zavezništva, čeprav še dalj časa skrbno nadzorovana. Nemški gospodarski čudež in tudi mik socialne države je pritegnil množične delovne migracije iz manj razvitih evropskih držav in regij ter vedno bolj tudi iz azijskih držav. Nemčija je postala izrazito imigracijska družba, v kateri so se kmalu pričeli kopičiti tudi številni problemi, značilni za te družbe. Posamezne skupine priseljencev so bile v medsebojnih konfliktih, nasprotje in konfrontacije pa so se pojavile zlasti na ravni odnosov med domačini in priseljenci. Dotok delovne sile iz Vzhodne Nemčije, Poljske, Madžarske, Čehoslovaške in Romunije je bil zaradi vztrajanja železne zavesa večinoma ilegalen, vendar nikakor ne neznan. Število prebegov je naraslo posebno v osemdesetih letih, ko so socialistična gospodarstva bredla v čedalje hujšo gospodarsko in tudi politično krizo. Deloma je socrealističnim režimom beg delovno sposobnega prebivalstva celo ustrezal, saj so se na ta način

znebili pritiska na delovna mesta in grozeče brezposelnosti (Rupnik, 1981, *Tatsachen über Deutschland*, 1993).

Padec berlinskega zidu in železne zavese je oznanil konec socializma kot družbenogospodarske ureditve. Razpadla je Varšavska vojaška zveza. Nemčija se je ponovno združila, čeprav je to sprožilo velike pomisleke zlasti v Franciji in na Poljskem. Nemški prostor naj bi bil po določilih Podsdama namreč obvladljiv. Čez odprte meje se je pričel velikanski pretok ljudi, blaga, kapitala in storitev. Obmojna območja, nekdanj potisnjena v gospodarsko životarjenje, so oživelu. Hkrati se je stopnjeval proces evropske integracije: Evropska gospodarska skupnost se je postopoma preoblikovala v Evropsko unijo.

Nemčija ima v teh procesih nezamenljivo vlogo, saj se je dostikrat izkazala kot vzpodbujevalec in nosilec procesov evropske integracije. Zaradi gospodarske moči in družbene ter politične stabilnosti in urejenosti pomeni v mnogih ozirih neke vrste vzor, model družbenega ustroja nove Evrope. Je tudi neto plačnik v evropske sklade in vzpodbujevalec nadaljnje širitve EU (*Tatsachen über Deutschland*, 1993).

S padcem berlinskega zidu in železne zavese na eni ter procesi evropske integracije na drugi strani ima nemško vprašanje ponovno povsem specifično vlogo in pomen. Nemškojezični prostor (Avstrija in Nemčija, obe članici EU) meji na slovanske države ter Madžarsko, ki so kandidatke za vstop v EU. Novo germansko - slovansko soočenje?

IV. GEOPOLITIČNA TEŽA NEMŠKEGA VPRAŠANJA V EVROPI

Čeprav zadeva »nemško vprašanje« v političnogeografskem smislu celotno Evropo, ima največjo težo predvsem v srednji Evropi, predvsem zaradi specifičnih razmer v t.i. tranzicijskih državah ter možnosti nemškega vpliva na ta prostor. S tem nikakor ni rečeno, da nima teže tudi v odnosu do zahodnoevropskih držav.

Nemško zavzemanje za širitev EU na vzhod ima poleg načelnih predvsem pomembne strateške vsebine, ki izhajajo iz novih možnosti gospodarskega obvladovanja območij srednje in vzhodne Evrope, kar obenem krepi tudi pomen nemškega prostora v svetovnem merilu, predvsem pa znotraj EU. Nastopile so torej nove geopolitične razmere, v katerih ima nemško - avstrijski prostor bistvene prednosti gospodarskega prodora na območja, za katerimi je že nekdanj stremel in jih vsaj deloma in občasno tudi gospodarsko, vojaško in politično ter mestoma celo etnično obvladoval. Nemško vprašanje se zato ponovno odpira v tem prostoru na več ravneh: na ravni gospodarskih odnosov, na ravni kulturne in jezikovne politike, na ravni regionalnega razvoja ter na ravni meddržavnih dvostranskih političnih odnosov.

Na ravni meddržavnih odnosov prihaja do pogojevanj s strani obeh članic do kandidatke za vstop v EU. Primer avstrijskega pogojevanja glede »nemške« manjšine, nuklearke in drugih vprašanj s Slovenijo je dovolj značilen, nikakor pa ne edini v širšem prostoru. Kandidatke, ki morajo izpolnjevati določene pogoje za vstop v EU, so zato v podrejenem položaju. Na slabšem so tudi zaradi dediščine, ki jo je pustilo socialistično obdobje zlasti na gospodarskem in infrastrukturnem področju. V mnogih ozirih ima območje v čakalnici pred schengensko mejo Avstrije in Nemčije značilnosti vmesne cone, nekakšnega sanitarnega kordona. Nekatera dvostranska vprašanja so zadevala tudi odnos do preteklosti, predvsem obdobje takoj po drugi svetovni vojni. Zato se je s Češko postavljalo vprašanje premoženja Sudetskih Nemcev, Beneševih dekretov, s Poljsko glede vprašanja velikih selitev, s Slovenijo glede sklepov AVNOJ in podobno.

V vseh državah kandidatkah je prišlo v obdobju tranzicije do nove lastniške strukture nepremičnin in proizvodnih sredstev, ki so bile v socialistični eri kolektivna oziroma družbena oziroma državna last. Mnoga podjetja so se znašla v hudi krizi zaradi pomanjkanja kapitala, izkušenj, tehnologije, managementa, mnoga so izgubila tržišče. Hitro in razmeroma poceni so prešla v tuje roke. Na širokem območju srednje in vzhodne Evrope, še posebej pa v obmejnih območjih so postala nemška in avstrijska podjetja večinski lastniki zlasti vitalne in strateško pomembne kovinske in strojne industrije, podobno tudi pri bankah in zavarovalnicah. Mnogokrat ima to vse značilnosti teritorialnega širjenja nemškega kapitala, ki je močnejše skoncentriran na območjih, ki so bila v preteklosti že pod nemško upravo. Primer zahodne Poljske je zelo zanimiv in poučen, še posebej ker se na ta prostor vežejo tudi druge oblike prisotnosti in delnega obvladovanja takih območij (Eberhard, 1997). Seveda so bili tudi številni primeri (posebno v nekdanji vzhodni Nemčiji), ko so po prevzemu podjetja le-tega postopno ukini. Industrijske družbe imajo interes proizvajati kakovostno po čim nižji ceni. Zato selijo tehnološko manj zahtevne in okoljsko bolj obremenjujoče obrate v tranzicijske države (širše o privatizaciji glej v: *Privatisation in Central and Eastern Europe*, 1996).

Med vsemi prej naštetimi državami je imela Slovenija največ gospodarskih stikov prav z nemškim govornim območjem. Z vlaganjem kapitala in tudi nakupi so številna podjetja postala delna ali popolna last novih nemških lastnikov. Na območju naštetih držav, ki na nemško-avstrijski prostor mejijo, pušča to tudi določene politične in celo etnične učinke. V tem primeru gre za "teritorialni kapital, ki je imel določene germanizacijsko vlogo že v preteklosti (Kos, 1992, Nendl, 1992, Jazbec, 1992). V tem pogledu se že čutijo učinki gospodarskega obvladovanja podjetij na Češkem, Poljskem, Madžarskem (gl. Eberhardt, 1997). Spremenijo se odnosi in jezik poslovanja postaja nemščina. Tako se danes nahajajo zelo obsežni kompleksi avtomobilske, strojne, kemične, elektronske in papirne industrije že v nemških rokah. Zelo nazoren je primer Oplove tovarne v

Monoštru v Porabju na Madžarskem, kjer se tudi po zaslugi tega obrata skromna nemška manjšinska skupnost lepo opomogla. To je obenem tudi poučen primer, kako lahko že nekaj dejavnikov spremeni položaj in vitalnost manjšine.

Podobne učinke utegne imeti (in jih že ima) tudi regionalna politika. V okviru projektov čezmejnega gospodarskega in kulturnega sodelovanja in povezovanja nastajajo t.i. evroregije, ki jih sestavljajo regije dveh različnih držav. Projekti Interreg ter Phare črpajo iz evropskih skladov in so lahko uspešna oblika stimulacije lokalnega gospodarstva v povezanost s partnerji na drugi strani meje. V zadnjih letih se je oblikovala vrsta projektov na celi mejni črti od Baltika do Jadrana. Tudi pri tem dobijo obmejna območja na strani regij EU (Nemčije in Avstrije) precej več sredstev kot pa partnerske regije v državah kandidatkah. V okviru nekaj projektov zlasti med Poljsko in Nemčijo ter Nemčijo in Češko se v okviru podpore večjezičnega izobraževanja in kulture podpira učenje jezika sosednjih narodov. Vendar je zanimanje za češčino in poljščino na nemški strani zelo skromno (tudi domače šolske oblasti tega ne podpirajo posebno), za učenje nemščine na Češkem in Poljskem pa bistveno večje. Pri delu prebivalstva to zbuja nelagodne občutke, da gre za uvajanje germanizacije in ne večkulturne vzgoje (Region and Regionalism 2, 1995, več prispevkov). Vsekakor je regionalna politika, oprta tudi na evroregije in iz njih izhajajoče projekte, lahko uspešen most nemškega gospodarskega, pa tudi kulturnega prodora v prostor tranzicijskih držav. Uspešnost je tem večja, čim šibkejša je gospodarska struktura teh držav in regij. Koncept evropske regionalne politike načeloma zmanjšuje vpliv in moč nacionalnih držav. Največjo možnost širjenja imajo nacije z močnimi lastnimi regijami ter šibkim sosedstvom. Nemški prostor se tako lahko prek različnih programov regionalnega sodelovanja in povezovanja opazno krepí na svojih vzhodnih območjih. Na teh območjih atlantske regije nimajo velikih možnosti. Zato se krepíjo ne le nemške obmejne pokrajine, temveč nemški prostor v celoti, kljub temu, da ima država manj neposrednega vpliva.

Posebnega pomena in pravzaprav največ neposredne pozornosti v zvezi z nemškim vprašanjem sprožajo razprave nemških manjšinah v tranzicijskih državah (to vprašanje se ne pojavlja npr. v zvezi z Alzacijo v Franciji, čeprav gre tam za sorazmerno veliko število). Že prej omenjene zgodovinske monografije, pa tudi atlasí in statistični priročniki zelo skopo poročajo o obstoju nemških skupnosti na Poljskem, Češkem, Slovaškem, Madžarskem ali v Sloveniji, pojasnjujoč, da gre za majhne skupine prebivalstva. Izjema pri tem je Romunija, kjer je tudi po velikih selitvah po drugi svetovni vojni ostalo precejšnje število Transilvanskih Nemcev. Toda po padcu železne zaves je vprašanje nemških manjšin in »nemškega vprašanja« nasploh postalo pogosta tema v etničnih razpravah, statistike pa so postregle z vrsto novih podatkov. Največji razpon v različnih navedbah in ocenah imamo na Poljskem, kjer npr. nemški Fischer Weltalmanach (1993; enako v novejših izdajah) poroča o skoraj milijonski nemški manjšini,

poljski viri pa o nekaj desettisočih. Pri tem ni povsem jasno, ali so v to vštete nekatere regionalne pripadnosti, posebno Šlezijci in Pomorjanci (širše glej: Heffner, 1994, Heffner, 1995). Tudi na Madžarskem ugotavljajo vedno večje število Nemcev (že nad 200.000). Za Slovenijo je Karner v svoji študiji, oprti na statistične podatke in na terensko delo, ob statistično izkazanih 1813 oseb (199 Avstrijcev, 546 Nemcev in 1068 oseb z nemškim maternim jezikom; vendar je prežrl, da živi tretjina teh (595 oseb) kot zdomci na začasnem delu v tujini), »nemško« populacijo ocenil na več tisoč oseb (Karner, 1998). Slovenske študije temu utemeljeno oporekajo.

Posebej je treba posebej izpostaviti različne regionalne identitete. Te so zaradi vsečnosti slogana »Evropa regij« ter številnih regionalističnih gibanj v devetdesetih prisotne tako v družbeni praksi kakor v znanstvenih razpravah (Goetschy, 1995). V tem pogledu je zelo zanimiv primer Šlezijcev na Poljskem, ki jih imajo (nekoliko poenostavljeno) Poljaki za Poljake in Nemci za Nemce (Heffner, Drobek 1995). Odgovor na to ne more biti enostaven, čeprav je mogoče načelno trditi, da se regionalne identitete ne morejo povsem primerjati z narodno. Največkrat gre za manipulacije (npr. posebna »Koroška« deželna zavest pri delu koroških Slovencev). V resnici bi morali regionalnim identitetam in njihovi skladnosti z narodno identiteto posvetiti več pozornosti in podrobneje proučiti njihov značaj in pojavljanje.

Širjenje nemškega vpliva v srednje - in vzhodnoevropski prostor poteka sinhrono z gospodarsko stabilizacijo teh območij. Dolgoročno ti procesi spreminjajo tudi kulturno in etično podobo ozemelj, kar pa utegne regenerirati tudi stare konflikte v tem prostoru. S krepitvijo "nemške" Srednje Evrope je le-ta čedalje močnejši konkurent državam in regijam atlantske Evrope. Vzpostavljajo se torej nova razmerja sil. Opisani procesi so samo še nov dokaz žilavosti etničnih pojavov, pa tudi pomembnosti kontinuiranega proučevanja le-teh.

LITERATURA

- Abusch A., 1947, *Der Irrweg einer Nation*, Aufbau Verlag, Berlin, 265 str.
- Biber D., 1966, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, Ljubljana
- Bufon M., 1997, *Oris položaja avtohtonih etničnih in narodnih manjšin v Evropi*, Geografski vestnik, 69, Ljubljana, str. 127-140
- Eberhardt P., 1996, *Miedzy Rosja a Niemcami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 427 str.
- Ferenc T., 1968, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945*, Založba Obzorja, Maribor, 857 str.
- Fischer Weltalmanach, 1982, Frankfurt am Main
- Fischer Weltalmanach, 1993, Frankfurt am Main
- Frensing H. F., 1970, *Die Umsiedlung der Gotscheer Deutschen*, R. Oldenbrug Verlag, München
- Goetschy H., 1995, *La France et les langues regionales. Langues regionales et relations transfrontalieres en Europe*, Paris, L Harmattan, str. 15-31
- Gosar A., 1993, *Narodnosti Slovenije- spreminjanje etnične podobe v srednji Evropi*, Geographica Slovenica, 24, Ljubljana, str. 33-50
- Grafenauer B., 1946, *Germanizacija treh Avstrij*, Koroški zbornik, DZS, Ljubljana, str. 249-275
- Grafenauer B., 1993, *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje in njena današnja vprašanja*, Zgodovinski časopis, 47/3, Ljubljana, str. 349-383
- Heffner K., 1994, *The Problems of Opole Silesia in the context of Upper Silesia and the country, Region and Regionalism I.*, Lodz - Opole, str. 159-176
- Heffner K., Drobek W., 1995, *la population autochtone de la Silesie d. Opole et les processus historiques de la region de Haute Silesie*, Langues regionales et relations transfrontalieres en Europe, Paris, L Harmattan, str. 151-172
- Heinsohn G., 1999, *Lexikon der Volkerorde*, Rowohlt, Reineck bei Hamburg, 469 str.
- Hobsbawm E.J., 1996, *Nationen und Nationalismus, Mythos und Realitaet seit 1780*, Deutsche Taschenbuch Verlag, Muenchen, 218 str.
- Jazbec B., 1992, *V precepu med geopolitiko in geoeonomiko, Okrogla miza o vplivu geopolitičnega položaja Slovenije na strategijo razvoja Slovenije*, Ljubljana, str. 35-42
- Karner S., 1998, *Die deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien*, Mohorjeva založba, Celovec, 286 str.
- Klemenčič Matjaž, 1979, *Germanizacijski procesi na Štajerskem od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne*, Časopis za zgodovino in narodopisje, 50, 1-2, Maribor, str. 350-369
- Klemenčič V., 1959, *Migracije prebivalstva na Koroškem med leti 1934-1951*, Zbornik Koroške, Ljubljana, str. 92-112

- Klemenčič V., 1960, Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem, Razprave in gradivo, 2, Ljubljana, str. 101-182
- Klemenčič V., Zupančič J., 1997, O današnjem položaju "nemške manjšine" v Sloveniji; Die europäische Dimension des Volksgruppen rechtes Klagenfurt, str. 165-183
- Kennedy P., 1992, Aufstieg und Fall der grossen Mächte, Dtv, Frankfurt am Main
- Mann G., 1998, Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhundert, Dtv, Frankfurt am Main, 1064 str.
- Melik V., 1995, Deutsche und Slowenen (1815-1941), Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa, Ljubljana, str. 15-20 (ed. F.J. Bister in P. Vodopivec)
- Mikuž M., 1984, Svet po vojni (1958-1963), Cankarjeva založba, Ljubljana, 351 str.
- Nečak D., 1994, Nekaj osnovnih podatkov o usodi nemške narodnostne skupnosti v Sloveniji, Zgodovinski časopis, 47, 3, Ljubljana, str. 439-451
- Nemci na Slovenskem 1918-1955, 1998, FF, Ljubljana, 104 str. (ur. Nečak D.)
- Nemci na Slovenskem 1941-1955, 1998, FF, Ljubljana, 345 str. (ur. Nečak D.)
- Parker G., 1997, Politična geografija, CZ, Ljubljana
- Privatisation in Central and Eastern Europe, 1998, Ljubljana, 522 str. (ur. A. Boehm)
- Region and Regionalism II, 1995, Opale, 183 str.
- Rovan J., Geschichte der Deutschen, Dtv, München, 859 str.
- Rupnik A., 1981, V znamenju D, Delo, Ljubljana, 450 str.
- Steinicke E., 1991, Friaul - Friuli, Bevölkerung und Ethnizität, Innsbrucker geographische Studien, Band 19, Innsbruck, 224 str.
- Svetovna zgodovina, 1980, CZ, Ljubljana
- Tatsachen ueber Deutschland, 1993, Societas-Verlag, Frankfurt am Main, 492 str.
- Taylor A.J.P., 1956, Habsburška monarhija 1809-1918, DZS, Ljubljana, 333 str.
- Valentin, Kiepenheuer, Witsch, 1999, Geschichte der Deutschen, Köln, 859 str.
- Zwitter F., 1990, O slovenskem narodnem vprašanju, Slovenska matica, Ljubljana, str. 26-52
- Zwitter F., Šidak J., Bogdanov V., 1962, Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji, Slovenska matica, Ljubljana, 231 str.

SUMMARY

POLITICAL AND GEOGRAPHICAL DIMENSIONS OF THE »GERMAN« ISSUE IN EUROPE

Ever since the 1866 unification, the German issue was one of the most prominent ones in Europe. The settlement territory of the German speaking population comprises Europe's central part and has, with regard to economical, population and infrastructure capacities, an exceptional geopolitical significance. In the past, the concept of »German territory« used to be wider, also comprising, apart from the territories with condensed German settlement, dispersed German population as well as German-speaking islands in the more extensive areas of the South and East regions, and only to a lesser degree in Western Europe. These areas were marked by German presence in various manners: from economical and cultural features, from the shaping of cultural landscape to ethnic and political impacts. The expansion of Germanness (*Deutschtum*) was the consequence of favourable geopolitical conditions in the past, especially of the fact that territories to the East and to the South of the traditionally condensed »German« settlement had been, due to wars and frequent changes of political borders, economically and, as to the population, devastated. Mainly because of these dangers they failed to sufficiently form centers and social institutions of modernization. Such a state allowed for the possibility of new German colonizations of agrarian territories, mining centers, and above all developing towns. After the emergence of universities, students from all these areas attended German universities. These and other forms of communications shaped, throughout a number of centuries, a special form of relations, which was beneficial for both sides, yet also full of conflicts. Especially in the 19th and 20th centuries, with the increased progress of peoples in this territory into political nations, the frequency of conflicts was gradually increasing, these conflicts having been mostly a German - Slavic confrontation. Germanization became a political programme which should have led, along with economical, cultural, political and military mechanisms, to gradual ethnic unification of this entire area, in accordance with the »*Drang nach Osten*« policy. These endeavours culminated in the territorial expansion of the Third Reich. During the war, forceful mass displacements and liquidations of members of different nations in this territory by the German occupational forces took place; after the war, however, in the reverse process over 9 millions of Germans emigrated from Eastern, Southeastern and Central Europe within a few years' time. Also broken up was the German economical domination of these areas.